

Oponentský posudek disertační práce

Tereza Habáňová, Každodennost židovských spoločenstiev na Morave 18. storočia vo svetle archívnych pramenňov. Historicko-antropologická analýza. Dizertační práce, UK v Praze – FF – Ústav etnologie, Praha 2010, 178 s. + 7 příloh.

Disertační práce Mgr. Terezy Habáňové je věnována problematice židovského obyvatelstva na Moravě v období od počátku 18. století do roku 1780, tj. nástupu samostatné vlády Josefa II. Práce nepřímou navazuje na diplomovou práci doktorandky, věnovanou židovské obci v západoslovenské Stupave; s ohledem na význam moravských Židů přesunula svůj zájem v rámci doktorského studia právě na židovská spoločenstva na Moravě, především pak židovské obyvatelstvo v Uherském Ostrohu, které představuje hlavní těžiště předkládané práce. Zvolené téma práce je ucelené a tematicky sevřené. Jedná se o historicko-antropologickou analýzu, kdy autorka věnuje pozornost hlavním aspektům všedního života židovského obyvatelstva na Moravě, respektive na vybraném prostoru obývaném touto etnickou, kulturní i náboženskou menšinou v přesně vymezeném časovém období.

Úvodem práce věnovala autorka pozornost historii židovského obyvatelstva na Moravě (se zřetelem k jeho sociálnímu a hospodářskému postavení), přičemž vycházela ze stávající literatury k dané problematice. Celou úvodní kapitolou (ale nejen touto, nýbrž i kapitolami následujícími) se plynule prolíná rovněž sledování tradice a dosavadních výsledků studia jednotlivých otázek spojených s životem židovského obyvatelstva na Moravě. Je zřejmé, že s problematikou je autorka velmi dobře obeznámena, byť zarážející je absence některých titulů, a to zvláště v kontextu literatury uváděné v závěrečném soupisu. Za všechny uvádím alespoň příklady některých titulů, které by si bezpochyby zasloužily v práci své místo: Roubík, Fr., Tři příspěvky k vývoji emancipace židů v Čechách, RSDŽ V, Praha 1933, s. 305–369; Prokeš J., Úřední antisemitismus..., RSDŽ I, Praha 1929, s. 41–224; Příbram A. F., Das böhmische Commerzkollegium und seine Tätigkeit. Ein Beitrag zur Geschichte des böhmischen Handels und der böhmischen Industrie im Jahrhunderte nach dem westfälischen Frieden, Prag 1898, 278 s.; sborník příspěvků z XXVI. mikulovského symposia, které se konalo v roce 2000 a bylo věnováno moravským Židům - vydán v Brně roku 2003; Klinger J., Ueber die Unnütz- und Schädlichkeit der Juden im Königreich Böhmen

und Mähren, Prag 1782; Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska V; kol. autorů, Geschichte der Juden in Österreich, Wien 2006, ale i moravská vlastivěda; kromě prací věnovaných řemeslům a hospodářským otázkám v době po třicetileté válce od Z. Wintera postrádám práce B. Mendla, A. Míky a d.). V souvislosti s protizidovskými postoji a tlaky na ústřední úřady je potřeba připomenout, že tyto se týkaly a vycházely nejen od pražských měšťanů (s. 23).

Jádro práce představují kapitoly 2, 3 a 4. Ve druhé kapitole se autorka zaměřuje na hospodářské a ekonomické otázky, zevrubně pojednává o hlavních způsobech obživy židovského obyvatelstva, sleduje rovněž otázku mobility, migrace, kterou je však potřeba chápat v širším kontextu než jen jako charakteristický rys židovského obchodu a řemesel (s. 45 a n.). V souvislosti s údaji o cenách, daních odváděných z různých druhů zboží je potřeba upozornit na údaje uvedené v mnohých pramenech tištěných - např. Codex Austriacus 1759–1770 a další zákoníky viz Blasek J., Cramer A. von, Gesetzsammlung für die Judenschaft..., Gesetze und Verordnungen im Justizfache für Böhmen, Mähren, Schlesien, Österreich ob und unter der Enns, Jaksch K. P., Gesetzlexikon..., Kropatschek J. a další, takže pro porovnání a dokreslení v textu uváděných informací by bylo užitečné vycházet nejen z dostupné literatury – viz Nohejlová-Prátová či zvláště při přejímání údajů týkajících se zákonných opatření ze staré práce d'Elvertovi). Na základě studia pramenů se věnuje T. Habáňová provozování řemesel, živností a obchodu židovským obyvatelstvem, jeho výrobním a obchodním strategiím, které dokládá konkrétními příklady z archivních pramenů. Na základě jak centrálních, tak regionálních archivních pramenů, zejména pak soudních sporů, ilustruje příhodně vztahy mezi většinovým křesťanským obyvatelstvem a židovskou menšinou. Zjištěné poznatky uvádí T. Habáňová do obecnějších souvislostí právních a ekonomických ve sledovaném období (k legislativě viz výše uvedená poznámka).

Následující třetí kapitola přináší pohled na židovskou rodinu a domácnost v Uherském Ostrohu na počátku 18. století. Text je založen na zevrubném zpracování dvou soupisů židovských osob z roku 1727, uložených v Archivu Židovského muzea v Praze, tzn. z doby, než-li se stačily v plném rozsahu prakticky projevit restriktivní opatření vůči židovskému obyvatelstvu vydaná Karlem VI. (především dopad familiantského zákona a translokačního reskriptu, ale i celé řady dalších nařízení). Úvodem této části je podána charakteristika obou soupisů se zřetelem k jejich výpovědní hodnotě,

autorka neopomíjí ani rozbor základních otázek terminologických a metodologických. V souvislosti s charakteristikou soupisů se nabízí otázka, co přesně míní autorka pod číslem domu (s. 81 dole); pokud jde o jednotlivé údaje v soupisu uvedené, ty se vztahují (alespoň dle ukázky soupisu na s. 81) nejen k hospodáři, ale i nájemci (s. 82), přičemž hospodář je nejen ženatý muž či ovdovělá žena, ale nepochybně i ovdovělý muž. V další části sleduje autorka velikost rodin, respektive počet přítomných členů rodiny, jejich socio-profesní strukturu (na s. 85 zaujme způsob obživy označený jako „nosič krabic“!?!; objevuje se u některého z konskribovaných souběh vícero způsobů obživy?; s. 95 – jak je v pramenech označen výrobce šňůr na oděv?; s. 103 – nevhodné označení porodní asistentka), dynamiku rodin a nakolik to prameny umožňují, všímá si i způsobu bydlení, respektive hustoty zalidnění. Kapitulu doplňují instruktivní tabulky a grafy. Jsou pro Moravu k dispozici plány jednotlivých židovských obcí, které vznikly v souvislosti s translokačním reskriptem, jako je tomu v Čechách pro některé obce (viz Roubík Fr.)?

Z hlediska sledování proměn židovské rodiny v delším časovém úseku lze zvláště u této části litovat, že autorka nevyužila i další prameny soupisové povahy, z nichž některé jsou navíc k dispozici i na webových stránkách Společnosti pro dějiny židů v České republice (soupis z roku 1667 – rektifikační akta, 1671 – lánové rejstříky) či přehledy židovského obyvatelstva mladšího data, ať již jsou součástí pramenů centrální povahy (tereziánský katastr) či případně pramenů uložených ve fondech regionálního charakteru (Velkostatek Uherský Ostroh v Moravském zemském archivu v Brně či Archiv města Uherský Ostroh ve Státním okresním archivu Uherské Hradiště). V textu sice upozorňuje, že studium dalších pramenů by šlo nad vymezený rámec práce, ale v daném případě by bylo jen k užítku, neboť na základě porovnání těchto pramenů by bylo možné objektivněji sledovat a zhodnotit dopad jednotlivých legislativních opatření, které ostatně v textu připomíná, na strukturu a velikost rodin, ale i na migraci jednotlivých příslušníků domácnosti.

Čtvrtá kapitola předkládané práce je věnována vzájemným vztahům většinového křesťanského obyvatelstva a židovské menšiny, konkrétně možnostem, způsobům a mezím v zaměstnávání křesťanského obyvatelstva Židy. Na základě pramenného studia autorka doložila předpokladatelnou (a nepochybně známou skutečnost), jíž je rozpor mezi legislativními opatřeními (nejrůznějšími zákazy) na straně jedné a jejich praktickým dodržováním na straně druhé. Tento fakt, tzn. rozpor mezi nařízeními a jejich zaváděním do praxe a dodržováním či překračováním a postihy je otázkou, která

by si obecně zasloužila mnohem hlubší pozornost. To je ale možné pouze na základě zevrubného pramenného výzkumu využívajícího co nejširší škály písemností centrální i regionální povahy.

Tereza Habáňová ve své disertační práci prokázala schopnost detailního rozboru a interpretace zvoleného pramenného materiálu. Práce je cenná především z hlediska zpracování řady písemných pramenů, které dosud stály stranou badatelského zájmu. Autorka ve velké míře využila dosud ne vždy plně doceněné či využívané písemnosti regionální povahy, vhodné nejen pro demografická a genealogická studia nebo pro výzkum regionálních, sociálních a hospodářských dějin ve vztahu k židovské minoritě. Zároveň upozornila i na další prameny, jejichž existence si je vědoma, ale které, s ohledem na rozsah práce, byly ponechány stranou výzkumu (čehož lze, zvláště v případě sledování otázek demografických, jen želet – viz výše).

Pokud jde o literaturu a prameny, tvoří ji obsáhlý soupis zařazený v závěru práce (vhodné by ovšem bylo zařazení všech prací, na něž autorka v textu odkazuje – viz např. absence práce Michaely Kral citované na s. 78). Z hlediska formálního uspořádání by bylo vhodnější by zařazení přehledu využitých pramenů před seznam v práci využitě literatury a internetových zdrojů. V přehledu použitých pramenů se v posuzovaném exempláři dublují strany 164 až 166 a 167 až 169. Z hlediska přehlednosti a dodržení určité hierarchie, obvyklé při uvádění archivních pramenů, bych doporučila nejprve uvádět prameny Moravského zemského archivu, poté Státního okresního archivu v Uherském Hradišti (užívaná zkratka je SOkA nikoli OA).

V případě závěrečné redakce práce se autorka, žel, nevyvarovala celé řady přehlédnutí, a to nejen v závěrečném soupisu pramenů a literatury, ale i v celém textu (sjednocení psaní jmen v textu – s. 135, 136 a 137 Eygenspiegel x Eigenspiegel x Eigenspiegl, chybné psaní jmen –Teufl, Gustav Hofmann a nikoli Hoffmann, nadbytečná dvojí citace některých publikací pod názvem sborníku a současně i pod jménem autora – Svorník a naopak absence některých titulů v závěrečném soupisu literatury – viz výše, překlepy, zdvojení slov, interpunkce...).

Po stránce metodologické pracovala autorka především se škálou postupů, obvyklých při analýze písemného pramene a s metodou statistickou ve vazbě na historickou

demografii. Bylo by však současně přínosné materiál alespoň stručně popsat a zhodnotit z hlediska paleografického a diplomatického (což ovšem přesahuje rámce autorčina oboru), případně alespoň připojit v obrazové příloze ukázky reprodukce některých pramenů, na něž odkazuje či je prezentuje v překladu (ukázka podoby originální předlohy se objevuje pouze v jednom případě, a to u soupisu z roku 1727) a zároveň připojit i originální znění pramene, nikoli pouze překlad, byť bezpochyby fundovaný. Nanejvýš užitečné by rovněž bylo připojení edice soupisu židovského obyvatelstva v Uherském Ostrohu z roku 1727, a to tím spíše, že z připojeného zevrubného rozboru je zřejmé, že jej autorka má nepochybně zpracovaný. Čtenáři by se tak dostala do rukou další pomůcka pro bádání v dané oblasti. Užitečnou pomůckou je připojený terminologický slovník, přivítat lze rovněž připojené přílohy, byť pro ně platí výše řečené (v příloze 1 se u zkratky pro váhovou jednotku uvedenou v pozn. 1 jedná nepochybně pro zkratku označující libry).

Jednotlivé kapitoly jsou zpracovány se zřejmou odbornou erudicí, zvláště vysoko pak hodnotím schopnost vypořádat se paleografickými nástrahami zpracovávaných písemných pramenů. Komplexní závěrečné shrnutí řešené problematiky zařazuje práci po bok studií, které představují z širšího hlediska nepostradatelný příspěvek k poznání života nejvýznamnější náboženské, kulturní a etnické menšiny žijící v prostoru českých zemí.

Možností dalšího bádání se Tereza Habáňova okrajově dotkla v rámci jednotlivých kapitol. Zde naznačila nejen meze studia zkoumané problematiky, dané dochováním písemných pramenů, ale poukázala rovněž na možnosti využití pramenů dalších, zejména pokud jde o studium sledovaných otázek v širším časovém záběru. V této souvislosti se nabízejí zejména prameny soupisového povahy – lánové rejstříky, tereziánský katastr, ale i prameny další uložené nejen v Moravském zemském archivu, Archivu Židovského muzea v Praze, ale i v archivech okresních, především ve Státním okresním archivu v Uherském Hradišti a v Břeclavi se sídlem v Mikulově. Zároveň by bylo vhodné se závěrem zmínit podrobněji o možných metodologických východiscích dalšího výzkumu, ať už jde o využití širší pramenné základny (naznačeno dílčím způsobem výše), tematiku, (komparace výsledků s dalšími sídly židovské komunity na Moravě, porovnání se situací v Čechách...) apod.

Výše uvedené poznámky, náměty mají především povahu doporučení a námětů pro diskusi a další studium a výzkum. Nikterak nesnižují kvalitu předložené disertační práce. Autorka je schopna vymezení i analýzy problému a formulace závěrů na úrovni odpovídající získání titulu Ph.D. Prokázala širokou škálu znalostí vztahujících se k předmětné problematice, založených na zevrubném studiu dobových pramenů a odborné literatury.

Disertační práci Mgr. Terezy Habáňové doporučuji k obhajobě.

doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.

katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK

V Praze dne 17. ledna 2011